

דה לבות מדינה

תשובה לשואלים

מאת

משה צבר נדיה

ישיבת בני-עקיבא, כפר הרואה

הוצאת "אור לעולם"

תל-אביב, ה' תשי"ג

תדפיס מתוך השנתון "מצפה" תשי"ג
בתדפיס נוסף פרק אחד שלם — פרק ד', ועיד כמה הערות.

עם הקמתה של מדינת ישראל, נתעוררו שאלות-הלכה שונות. קיומה וניהולה של מדינה מודרנית, כרוכים בתנאים מיוחדים הבאים בהתנגשות עם ציוויים דתיים. ורבים שואלים "כיצד יתקיימו שני מקראות הללו"? השאלה הבולטת ביותר היא שאלת השבת — האם חיוב שמירתה של השבת שוללת את קיומה וניהולה של המדינה בידי שומרי תורה ומצוה?
— לתשובה על השאלות הללו יוקדשו אפוא הדברים הבאים בעז"ה.

א.

השואלים שראו את שאלת השבת כשאלה ראשונה, דלגו ועברו על שאלה יותר חמורה, שהיא היא הראשונה והיא — שאלת פקוח נפשות! שהרי גלוי וידוע שקיומה של מדינה עצמאית כרוך בנפשות הנמסרות למענה, לשמירתה ולהגנתה, לבטחונה מבית ומחוץ. ומעתה נשאל: האם מותר לנו לפגוע בנפשות למען קיומה של המדינה? אלא שזו אינה צריכה לפנינו, וכל בר-בירב-דח-דח יודע ומכיר ששלום הצבור — ואפילו כשהוא פחות ממסגרת של מדינה — ושמירתו מכל צד שיכול לבוא עליו, מצוה רבה היא ודוחה נפשות.

וגדולה מזו מצאנו בהלכה, שלא רק "מלחמת ישראל מיד צד שבא עליהם" שהיא "מלחמת מצוה" דוחה נפשות, אלא אפילו מלחמה שאינה אלא "להרחיב גבול ישראל ולהרחבת בגדלותו ושמעו (של המלך)" שאינה אלא "מלחמת רשות" (רמב"ם פ"ה, מהל' מלכים ה"א) אף היא, כמובן, דוחה נפשות, וכל כך למה? מפני שפעולות אלו מהוות הרחבה לאזור הבטחון של המדינה, מבחינה גיאוגרפית, או חיזוק רוח-העם והטלת אימה על האויב, מבחינה פסיכולוגית, ויש לראות בהן אומדנא של פקוח נפש צבור לעתיד לבוא, שבגללה הותר להלחם ולדחות נפשות כבר עכשיו.

והיטיב אשר דיבר בזה אחד גדול, מלפני מאתיים שנה:

"העיקר לדעת, דלהכי מלחמות אלו רשות, להיותם דוקא על פי רשות בית-דין של שבעים ואחד.. אבל מכל מקום הן מלחמות מצוה... ותדע דאיך אפשר שיהיו כל המלחמות מיהושע ואילך נקראין רשות לגמרי.. ומי התיר להם להכניס בסכנה כמה נפשות לאלפים מישראל בדבר שהוא רשות לגמרי ואינו מצוה כלל. הס שלא להזכיר, ואין לומר דבאמת לא היתה זאת כפיה אלא מרצונם הטוב הלכו למלחמה, זה אינו, חדא דאף מרצונם הטוב לא היה מותר להכניס את עצמנו וכל העם בסכנה, ואדרבא היה מהראוי למחות בידם... ועוד איך אפשר שיהיו רשות לגמרי בלי שום מצוה, והיאך התירו החכמים לחלל עליה את השבת, באמרם עד רדתה ואפילו בשבת, והוא בין במלחמת מצוה ובין במלחמת הרשות... אלא שנקראין רשות בדברי החכמים וכנוכח למעלה" (שו"ת מקום שמואל סי' ח').

ומעתה מובנים דברי-תוכחתו של הרמב"ם אשר כתב באגרותיו (הוצ' טרקלין עמ' כא'): "וזאת היא שאבדה מלכותנו והחריבה בית מקדשנו, שאבותינו שגו בה (באצטרולוגיא) ולא נתעסקו בלמידת מלחמה ולא בכבוש ארצות".

והנה יכולנו ללמוד דין שבת במדינה מדין מלחמת רשות בקל-וחומר: ומה נפשות שאפילו ספיקן דוחה שבת — נידחות בפני הכרת קיום מדינה, שבת עצמה שנדחת מפני נפשות, אינו דין שנדחת מפני הכרת קיום המדינה, וכידוע אדם דן ק"ו מעצמו. ברם, בנידון דידן, הדברים מפורשים בתוספות, בעירובין דף מה' א.

שנינו שם: "ובעיר הסמוכה לספר, אפילו לא באו על עסקי נפשות, אלא על עסקי תבן וקש, יוצאין עליהן בכלי-זינן ומחללין עליהן את השבת". ולמדנוה ממקרא שכתוב "ויגידו לדוד לאמור הנה פלשתים נלחמים בקעילה והמה שוסיס את הגרנות — תנא: קעילה עיר הסמוכה לספר היתה; והם לא באו אלא על עסקי תבן וקש". והנה שאלו שם בתוספות (ד"ה אי וכו') מיניין לנו שמחללין את השבת על כגון זה, והרי יתכן שהמעשה הזה היה ביום חול? ותשובתם היא: כיון שהכתוב קורא לזה מלחמה ודוד מסר נפשו על כך — אעפ"י שלא באו אלא על עסקי תבן וקש — שמע מינה שמחללין על כך גם את השבת.

הרי למדנו בפרוש שכל שדוחה נפשות דוחה גם שבתות.

ואם באותה הלכה של באו על עסקי תבן וקש בעיר הסמוכה לספר, למדנו הרמ"א בשם האור-זרוע שמותר לצאת בנשק בשבת "ואפילו לא באו עדיין, אלא רוצים לבוא" (או"ח סי' שכט', סעיף ו') הרי לנו פסק מפורש שהוא מתיר לנו את הגנת המדינה בשבת מכל אויב ואורב, ללא כל פקפוק.

ב.

וכאן מקום אתנו לבאר את העובדא התמוהה המסורה לנו בספר החשמונאים א' (פרק ב', ל"ד), כי בהתנפל יונים על החסידים אשר התחבאו במערה, בעצם יום השבת, לא עמדו אלה על נפשם, ומתו על קידוש השם, ורק אח"כ הורה מתתיהו וחבריו וקבעו "כי אם הלחם ילחמו אויבינו בנו ביום השבת, ויצאנו לקראתם ועמדנו על נפשינו, ולא נמות כמות אחינו במערות" (שם, מד'). רבים נאחזו בעובדא זו ורצו להוכיח מכאן כי היתר מלחמה בשבת הוא מאוחר ביותר, ומתתיהו הוא שחידש בשעתו את ההלכה הזאת. ברם משמעיינים בדבר הוא נראה תמוה ביותר. ראשית — לוא יהי שלא ידעו שהמלחמה דוחה שבת, ברם "פקוח נפש דוחה שבת" הלא זו ודאי הלכה קדומה וידועה לרבים, והרי כאן היה פקוח-נפש ברור, ולמה לא עמדו על נפשם? והרי "וחי בהם — ולא שימות בהם" אינו רשות אלא מצוה, וכתב הרמב"ם בפ"ה מיסודי התורה ה"ד, ש"כל מי שנהרג ולא עבר — הרי זה מתחייב בנפשו". מה ראו אפוא על ככה ומה הגיע אליהם שהערו למות נפשם במקום אשר צוו על החיים? ושנית — כיצד יתכן לומר שעד ימי החשמונאים לא התיירו להלחם בשבת, והרי מצינו שנלחמו ישראל עם הגויים אשר סביבותיהם בימי הבית הראשון, ולוא ידעו הגוים כי אין ישראל משיבים מלחמה בשבת, הרי היו באים ומשמידים אותם. וראיות אלו מפורשות בידי גאון קדמון אשר דבריו נדפסו מכתב יד ע"י החכם רב"ם לזין ז"ל, והרי הם ככתבם וכלשונם: "ועוד אתה למד מן יהושע שהקיף את יריחו שבעת ימים, ואין שבעת ימים אלא ששבת בתוכן, ואילו שבת יהושע וישראל ושמרו שבת בזמן שהקיף את יריחו, ולא עמדו בכלי-זינן בשבת, היו אנשי יריחו יוצאין והורגין את שונאיהן של ישראל בשעה אחת.

ועוד אתה למד מן התורה וכל ישראל ושאל ודוד וכל מלכי ישראל שהיו עושים
מלחמה עם פלשתים ועם אדום ובני עמון ומואב. היו עומדים במלחמה כמה ימים, וכמה
חדשים שכך כתיב (שמואל א', י"ז, ט"ז) ויגש הפלשתי השכם והערב ויתיצב ארבעים
יום, וכתיב (מלכים א' י"א, ט"ז) כי ששה חדשים ישב שם יואב וכל הצבא
והיו אויביהם מקיפים אותם מכל סביבות, והיו ישראל מזוינין בכלי-זיין ועושים מלחמה
בין בחול ובין בשבת, ולמה, לפי שאם אין עושים מלחמה בשבת, היו אימות העולם באין
והורגין אותן בשעה אחת" (פרקוי בן באבוי, תרביץ, שנה ב' ספר ד' עמ' 403).

ושלישית — ההלכה הלא מתירה במלחמת מצוה אפילו לקיים התקפה בשבת,
ואילו כאן, בהוראתו של מתתיהו, לא הותרה אלא מלחמת-הגנה, והרי זו היתה מלחמת-מצוה
— "עזרת ישראל מיד צר שבא עליהם" — מדוע אפוא לא התיר מתתיהו לתקוף את האויב
בשבת?

ונוסיף עוד שאלה רביעית, שאם כי איננה נוגעת לשבת, הרי היא נוגעת
לדיני-מלחמה. הנה מסופר עוד בספר החשמונאים א' (פרק ג', נ"ה) על יהודה המכבי
כי העביר קול במחנה לאמור "מי האיש אשר בנה בית ולא חנכו וגו' ילך וישוב לביתו
ככתוב בספר תורת ד"'. והדברים תמוהים ביותר. הלא במלחמת-מצוה עסקינן, ומשנה
מפורשת היא בסוטה מד' ב': במה דברים אמורים במלחמת הרשות, אבל במלחמת
מצוה הכל יוצאין אפילו חתן מחדרו וכלה מחופתה, וכי נשכחו דיני-מלחמה בישראל?
וכי היה עודף של חיילים במחנהו המצומצם של יהודה המכבי? מה פשר ההוראה התמוהה
הזאת?

ג.

אלא כך הוא עיקרון של דברים: שנינו בסנהדרין ע"ד, א': נמנו וגמרו בעליית
בית נתזה, כל עבירות שבתורה וכו' יעבור ואל יהרג, חוץ מע"ז, גילוי עריות ושפיכות
דמים וכו' אמר ר' יוחנן לא שנו אלא שלא בשעת גזירת המלכות, אבל בשעת גזירת המלכות
אפילו מצוה קלה יהרג ואל יעבור.

והנה ימי-אנטיוכוס ימי גזירה היו, שכך נאמר בחשמונאים (א' א' מד) "ויצוים
ללכת בדרכי גויי הארץ וגו' להעבירם מחוקות אלקים ולשנות את דרכם, וכל איש אשר
ימרה את פי המלך מות יומת". ומשום כך נאמר שם, להלן: "ורבים מבני ישראל דבקו
בתורת ה' וישמרו מאכול כל דבר טמא, ויבחרו את המות משקף את נפשותם ומחלל,
את כרית ד' וימותו" (שם, שם, ס'; ועי' חשמונאים ב' ו' כ"א). לאמור: חסידי-עליון מסרו
את נפשם גם על מאכלות אסורות כהלכה המפורשת לנו מפי ר' יוחנן.

ומעתה הבה ונעיין עוד הפעם בגופה של עובדא המסופרת בספר החשמונאים.
והנה מתברר שאנשי המלך הגיעו אל מקום המחבוא של החסידים, ויאמרו אליהם: עד
אנה מאנתם לשמוע בקול המלך, קומו נא וצאו מזה ועשו את מצוותי ושכתם בטח" (שם,
ב, ל"ה). לאמור: הם באו להכריח אותם לעבור על דת ישראל ולחלל את השבת ותשובת
החסידים היתה: "לא נצא כי את דבר המלך לא נעשה ואת השבת לא נחלל" (שם, שם ל"ו).
הרי לפנינו תמונה אחרת לגמרי. לא מלחמה לפנינו כאן, כי אם קבוצת חסידים
גדולה המסתתרת מחמת המציק, והאויבים מצאוה ומכריחים אותה לחלל את השבת,
ואותה קבוצת חסידים רואה את עצמה מחויבת לקדש-שם-שמים ולמות על קדושת השבת,
כדרך שמתו "רבים מבני ישראל" בהשמרם "מאכול כל דבר טמא". כי שעת-הגזירה היא,
וסיוע לדברינו אלה אנו מוצאים בדברים שנאמרו בתקופה מאוחרת על ידי

אגריפס בנאמו אל קנאי ירושלים: "הן אם תשמרו את חוקי השבת ולא תעשו בה כל מלאכה, נפל תפלו בידי אויביכם על נקלה — ואם תאמרו לחלל את חוקי התורה במלחמה — הן לא ישאר לכם דבר אשר למענו תצאו למלחמה הזאת" (מלחמת היהודים, ספר ב' ערך ט"ז ד').

חששו אפוא החסידים כי כל פעולת-התגוננות מצדם, הכרוכה בחלול שבת תתפרש בצבור ככניעה למצות-המלך, וכאילו לא עמדו בנסיון של שעת הגזירה. והרי כאמור על שעת גזירה לא נאמר "וחי בהם" ובכגון זה לא נאמר שפקוח-נפש דוחה שבת. וזהו שבא מתתיהו ובית דינו והורה הלכה לרבים, שמצבים אלו אין בהם משום גזירת-חלול-שבת אלא יש בהם דין פקוח-נפש, והאם הלחם ילחמו אויבנו בנו ביום השבת — ויצאנו ועמדנו על נפשנו" (שם, שם, מ"ד).

ומתוך שרצו להבליט את אפיה המקודש של המלחמה, שהיא למען שמירת השבת על כן החליטו שאעפ"י שמצד הדין גם מלחמת התקפה מותרת בשבת, הרי במקרה הזה יוכיחו לרבים כי מטרת המלחמה להחזיר את עטרת התורה ליושנה, ולכן ימנעו ממלחמת התקפה בשבתות. ומכאן גם אותה הוראת שעה של "ילך וישוב לביתו" — שמצד הדין היו פטורים באותה מלחמת מצוה — בכדי להפגין את מציאות חקי התורה והחרדה על קיום מצוותיה.

ד

וגדולה מזו נראה לומר, שכל מלחמה ואפילו מסוג מלחמת-מצוה, שהותחל בה בתנאים שלפי השכל האנושי אין בהם בכדי להביא לנצחון — אין עליה תורת מלחמת-מצוה, ולא עוד אלא שספק אם יש עליה תורת מלחמת רשות, כיון שיש כאן אבוד נפשות. הגע בעצמך, עשרה מישראל שיחליטו להלחם מלחמת-כיבוש נגד "שבעה עממין" או נגד "צר שבא עליהם" — כלום תורת מלחמת-מצוה יש בזו? וכי מצוה היא להלחם מלחמת-התאבדות שאין לה כל סיכוי-נצחון?

והרי זה היה טעמם של חכמים בשעה שהטיפו לשלום עם אספסינוס: "לא מסתייעא מילתא" במלחמה, כלומר שבמצב כזה לא רק שאין שום מצוה במלחמה, אלא שגם קרבנותיה לא ירצו, ועל כן "ניפוק ונעביד שלמא בהדייהו" (גיטין נ"ו, א').

ובהנחה זאת תתיישב לנו תמיהה גדולה: לפי שיטת הרמב"ן שמצות כיבוש-הארץ קיימת בכל הדורות (השגות לספר המצוות, עשין מצוה ד') — אם כן היאך השביעם הקב"ה שלא יעלו בחומה (כתובות ק"א, א'), וכי יש כח בידי נביא לחדש דבר מעתה ולבטל מצוות-עשה מן התורה? אולם עפ"י האמור התשובה ברורה: אם הנבואה צופה מראש וקובעת שכל שמוש בכח לא יצליח, שוב אין כל מצוה לפתוח במלחמה, וכמו שמצינו במדבר, שאחרי חטא המרגלים באו ישראל ואמרו הננו ועלינו ומשרע"ה הזהיר ואמר: "והיא לא תצלה" ולכן "אל תעלו" (במדבר י"ד, מב).

ותנא דמסייע לדברינו, הגרמ"ד פלוצקי ז"ל בספרו חמדת ישראל (אות צ"ה), שהקשה על שיטת הרמב"ן (בהשגות לסה"מ, לאוין י"ז) שגם במלחמת-מצוה שואלין באורים ותומים — "מה שייך לשאול באו"ת, הא אם יאמרו האו"ת שלא לעלות, ודאי שאין לשמוע לאו"ת, דתורה לא בשמים היא"? ותירץ שעיקר השאלה היתה, אם יצליחו, שאם לא יצליחו ליכא מצוה לסכן את עצמם — — ועל זה שפיר סומכין על או"ת כיון שאינו לברר הדין אלא להגיד עתידות".

ואמנם כן מצינו בשאול המלך שמלחמתו עם הפלשתים היתה „עורת ישראל מיד צר שבא עליהם“ ושאל באזרים ותומים. ומפורש הדבר בדוד במלחמת קעילה, שהשאלה באות היתה „אי מצליח“ (עירובין מ”ה, א’) ועי’ ברכות ג’, ב, ושואלין באות זפירש”י: אם יצליחו.

ובל זה עולה בקנה אחד, שאין עלינו מצוה להלחם לשם מלחמה, אלא לשם נצחון. ולכן לא כל הרוצה ליטול את השם מלחמת-מצוה בא ונוטל.

אלא שבמצבים מסויימים, אם אמנם אין בהם משום מצות-מלחמה הרי יש בהם משום מצות קידוש השם. ומצוה זו אינה נמדדת בקנה מדת הנצחון המעשי אלא בנצחון המוסרי, שהוא מושג דוקא על ידי הנכונות הגמורה למות על קידוש השם.

ואין ספק שזו היתה שיטתו של חזקיהו המלך שהתכונן למלחמה חסרת-סיכויים עם סנחריב מלך אשור, כיון שראה לפניו מלחמה נגד ד’ ומקדשו, וראה קידוש השם בהתנגדות לסנחריב, וכדבר ד’ ביד נביאו וגנותי אל העיר הזאת להושיעה למעני וגו’ (מלכים ב, י”ט, לד).

ומעכשיו המאורע המובא בספר החשמונאים מתפרש ברווח: מלחמת מתתיהו ובניו שהיתה בתחילתה מלחמה פרטיזנית, כלל לא היתה לה תורת מלחמת מצוה. שכן לפי התנאים ולפי המצב לא היתה זו אלא מלחמת-התאבדות. ואלמלי היה בדבר משום קידוש השם בשעת הגזירה, הרי גם דין מלחמת רשות לא הי’ לה, והי’ צריך לאסור על ההשתתפות בה. אלא שהיתה מותרת והי’ בה מצוה משום קידוש השם בדור פרוץ ובשעת הגזירה וכו’, ורק זה הי’ טעמה ואפיה של ה”מלחמה”.

ובזה ניחא, שהחסידים הראשונים לא ניסו אפילו להגן על עצמם, ואפילו בית דינו של מתתיהו לא התיר לפתוח בהתקפה בשבת, שהיא מותרת במלחמת מצוה, ורק צור על ההתגוננות הפעילה. כלומר: שקידוש השם לא יהיה בצורה פסיבית על ידי כניעה ומות-קדושים רגיל על קדושת השבת, אלא בצורה של מלחמה ומות-גבורים למען השבת וכל התורה כולה.

אולם בפרוץ המרד והצלחת ההתקוממות, ודאי שמעמדה ההלכתי של המלחמה נשתנה, והיא קבלה תורת-מלחמת-מצוה לכל פרטיה, ומאו ודאי עשו כתורה, והתקיפו גם בשבתות כמקובל בידיהם להלכה ולמעשה מאז ומעולם, מימי מלחמות דוד מלך ישראל ותקופת כיבוש הארץ מיריחו ואילך.

ה.

והנה למדנו לעיל שלא דוקא באו על עסקי תבן וקש, אלא אפילו רוצים לבוא, וטעמא דמילתא הוא כאותה ששנינו שאפילו „ספק נפשות דוחה שבת“ (יומא פג’, א’) ומשום כך „לא הלכו בפקוח נפש אחר הרוב (שם, פ”ד, כ)“. ויפה הוסבר יסוד הדברים על ידי הר”י (שם, פ”ה, א’), תוספות ד”ה ולפקח וכו’; „דהיינו טעמא משום דכתיב וחי בהם ולא שימות בהם, שלא יוכל לבוא בשום ענין לירי מיתת ישראל”.

והרי כשם שבפקוח-נפש של יחיד, קובעת האומדנא של רופאים ומתירה לחלל את השבת מיד, אעפ”י שהסכנה היא לא ברגע זה, אלא שאם לא יעשו את הנחוץ עכשיו, ימות החולה לאחר-זמן — כך בפקוח-נפש דרבים אומדים את מצב הדברים, ומתירים לעשות פעולות הכרוכות בחלול-שבת כבר עכשיו, מתוך חשש שאם לא נקדים פעולה מונעת מיד, נגיע ח”ו למצב של סכנה לאחר-זמן, ואז יהיה כבר מאוחר מדאי.

ולא עוד אלא שביחיד, קל יותר לאתר את מקום הסכנה, ועל כן שטח-הספקות אינו רחב ביותר, והאומדנא אינה קשה ביותר, לא כן ברבים, בגלל נקודות התורפה המרובות, שטח הספקות גדול יותר והחשש „שלא יוכל לבוא בשום ענין לידי מיתת ישראל” — הוא הרבה יותר רציני, ולכן אומדנת סכנת-נפשות שם היא הרבה יותר רחבה, וכיוצא בזה מצינו במס' סנהדרין כו, א': „כדמכרין רבי ינאי, פוקו וזרעו בשביעית משום ארנונא” והקשו שם בתוספות ד"ה משרבו וכו' ומשום ארנונא התירו לחרוש ולזרוע דהוייא איסורא מדאורייתא? ותירצו בתירוץ השני: ויש לומר דפקוח-נפש הוא, ששואל להם המלך מס, ואין להם מה יפרעו, ומתים בתפיסת המלך.

והנה ודאי לא היתה שם סכנה ישירה לכל יחיד, ואף לא היתה מבוררת כל צרכה בשעת ההיתר של ר' ינאי, אלא שהיא נשקפה מתוך המצב הכללי שנגע לרבים, וסבר ר' ינאי שמצב זה עתיד להגיע לידי פקוח-נפש, ועל כן הקדים והתיר מה שהתיר, כיון שכאמור בענייני רבים האומדנא היא הרבה יותר רחבה.

(וחכם אחד העירני שיותר ממה שאמרנו מבואר בדברי הגאון המופלא מהרי"ל דיסקין בשו"ת, קונטרס אחרון, אות ל"ד, שכתב שם שהיתירו של ר' ינאי ניתן גם לעשירים שיש להם מה לפרוע — וכל כך למה? על כרחך חשש „משום כיסופא דעניים” כלומר שאם יתיר רק לעניים, ימצאו ודאי ביניהם כאלה אשר לא ישתמשו בהיתר מפני הבושה, ואצלם יגיע הדבר סוף סוף לידי סכנה, ולכן התיר ר' ינאי לכולם, ולמדנו מכאן שבפקוח נפש חוששים גם לחשש רחוק).

ומתוך כך נעמוד על סוף-דעתו של גדול קדמון, ומנו רבנו בעל הלכות גדולות אשר כל דבריו דברי קבלה הם.

שנינו בשבת מב', א': אמר שמואל מכבין גחלת של מתכת ברשות-הרבים, כדי שלא יזוקו בה רבים, ופיר"שי: „דלא שייך כיבוי בהכי מדאורייתא, ומדרבנן אסורה, והיכא דאיכא נזקא לרבים לא גזרו על השבות”. ברם לא כן מפרש בה"ג, הוא סבור שיש בכבוי זה איסור דאורייתא — מלאכת צירוף — ובכל זאת הותר הדבר, ותמה הר"ן וכתב: ודבריי-תימה הם, שהיאך יתיר שמואל מלאכה דאורייתא, שלא במקום סכנת נפשות? ותירץ: אלא שנראה שהרב ז"ל סובר דנזקא דרבים כסכנת נפשות חשיב לן.

ולכאורה הדברים עדיין בתמיהתם הם עומדים: היא גופה מנא-לן? אולם לפי מה שהסברנו לעיל הכל ברור ומחזור — האומדנא של סכנת נפשות רחבה יותר בדבר שנוגע לרבים, ונזקא דרבים כגון זה, איננו נזק-סתם, אלא יש חשש שבאחד מן הרבים יגיע הדבר לכלל סכנה, ועל כן הקדמנו והתרנו מלאכה דאורייתא, כאותה ששנינו „ספק נפשות דוחה שבת”.

וקרוב לזה הסביר הרשב"א בתשובותיו, חלק ד', ס' שכ"ו, שהיתר תקון הדרכים במועד הוא מפני ש„יש בהן צורך רבים, לחיותם ולשמור מן הנוקין, שאי אפשר לרבים להתבונן בדרכים”, והביא סיוע לדבריו מאותה הלכה של שמואל במס' שבת הנ"ל.

ד.

ודבר פלא ראיתי בזה להגאון מהר"י ענגיל ז"ל בספרו גליוני הש"ס למסכת שבת, שם, שרצה ללמוד מכאן דלאו דוקא נזק-הגוף, אלא אפילו נזק ממון דרבים אף הוא חשוב כנפשות, והדברים מופרכים מברייתא מפורשת בעירובין מ"ה, א': „עכום שצרו על עיירות ישראל, באו על עסקי ממון — אין מחללין עליהם את השבת”. ואם נאמר דממון-רבים כנפשות חשיב לן, היתה הברייתא צריכה לומר דאפילו באו על עסקי ממון,

כיון שהדבר נוגע לרבים — מחללין עליהן את השבת. ועל כרחק לא נאמרו דברי בה"ג אלא בנוקי-גוף. ובתשובת הרשב"א הנ"ל, לעניין מועד, גם-כן מפורש שלא התירו "אלא בדברים הצריכים לגוף". (ועיין במגן אברהם ס' שלי"ד, ס"ק ל"ה, ולדידן דקיי"ל כר' שמעון במלאכה שאינה צריכה לגופה ומותר לכבות אפילו גחלת של עץ, היינו דוקא בהזיקא דגופא "אבל במקום הזיקא דממונא — אסור").

אמנם מצינו שגם איבוד ממון יכול להחשב לפעמים לפקוח-נפש, אבל היינו דוקא במקום שהוא יכול להביא לידי סכנה. עיין מגן אברהם ס' רמח' ס"ק טז, דאם יקחו לסטים כל ממונו במדבר, ולא יוכל לחיות עוד (כלומר: להתפרנס) הוי פקוח-נפש. וברביד הזהב פ' בשלח, על הפסוק "אותי ואת בני ואת מקניי" הביא ראייה לדברי המג"א מהמכילתא, שאם אין בהמה עמו — יתנגף, ואיבוד ממון זה דומה למה שהבאנו לעיל מהתוספות בסנהדרין כו' א': שיכול להגיעו לידי סכנת נפשות.

והגר"י ענגיל ז"ל רמז לעיין בספר החינוך מצוה רל"ו בדיני מסור. אולם גם משם אין ראייה לדבריו, שכבר ביאר הריב"ש בתשובה (ס"י דל"ח) שאנו דנים במסור דין רודף "שכל ישראל הנמסר בידי עכו"ם, אפילו על עסקי תבן וקש — סכנה יש בדבר". הרי בפירוש שהשווה דין מסור לעניננו, כלומר: שאם אמנם תחילתו ממון, סופו נפשות. אולם סכנת איבוד ממון רבים כשלעצמה — זו לא שמענו.

נמצאנו למדים עם סיכומם של דברים: שכל דבר שיש בו משום פקוח-נפש דרבים, ואפילו ספק פקו"נ דרבים, מותר לנו ואפילו מצוה עלינו לעשותו בשבת לקיים מה שנאמר "וחי בהם — ולא שימות בהם". ויש ויש, איפוא, יסודות בהלכה שעל פיהם אפשר לקיים ולנהל את שירות הבטחון במדינה. אלא שהדבר צריך להיות מסור בידי חכמי תורה, והם יקבעו את גבולות המותר והאסור, וכתורה ייעשה.

ודוקא מפני שהדבר נוגע לצרכי הרבים, צרכי המדינה כולה, לא הותרה הרצועה שתהא תורת כל אחד ואחד בידו, ללכת לפי דעתו ולנהוג כפי שרירות לבו, לעקור ח"ו שבת מישראל, שכן חייבים אנו להתאמץ עד כמה שאפשר "לקיים שניהם" והיו לאחדים בידינו — השבת והמדינה.

ז.

בעיית השבת איננה היחידה שבה נתקלים בשאלת ניהול המדינה וקיומה על פי התורה. וכדוגמת עניין השמיטה אנו מוצאים בדברי חז"ל שבכל דבר ששלום הציבור תלוי בו, התירו בשעת הצורך וההכרח, לעשות כל מה שנחוצו היה לשם הגנת הכלל והבטחת שלומן.

דוגמא קדומה ביותר בזמנה ניתנת לנו בירושלמי קידושין פ"ה ה"א: "ולמה נקרא שמו (של נחמיה) התרשתא? שהתירו לו לשתות ביי"ן. וברור שהיתר זה ניתן לו בכדי שיוכל לעמוד לפני המלך ולהגן בשעת הצורך על ענייני בנייהגולה, גולת-בבל בשעתה.

אלא שעד כאן לא למדנו משם אלא על איסור דרבנן, שהרי המדובר הוא שם על סתם יינם (עי' יפה מראה ושיירי קרבן) — איסור דאורייתא מנא לן? אכן, זו למדונה ממקום אחר: שנינו בירושלמי שבת פ"ו, ה"א, שלשה דברים התירו לבית רבי (בית הנשיא), שיהו רואין במראה ושיהו מספרין קומי ושיהו מלמדין את בניהם יוניית.

והנה התוספות בבבא-קמא דף פ"ג, א, בד"ה התירו וכו', פירשו: מתחילה לא

לא גזרו על קרובים למלכות. וכוונתם היא, שאיסורים אלו מעיקרם אינם אלא מדרבנן, ובכגון זה לא העמידו חכמים דבריהם. אבל הרמב"ם כותב בהלכות עבודה-זרה פי"א, ה"א: "אין הולכין בחוקות הגוים, ולא מדמין להן לא במלבוש ולא בשער וכיוצא בהן, שנאמר ולא תלכו בחוקות הגוים וכו' וכל העושה אחת מאלו וכיוצא בהן — לוקה". ומתוך שיש כאן חיוב מלקות, משמע שהוא סובר שהאיסור הוא מדאורייתא (ואמנם כדעתו מפורש במדרש דברים רבה, פ"ב, י"א, המספר קומי זה המספר פאת ראשו ועושה תפיסת-קורצין, מהו חייב — סופג את הארבעים).

ולהלן, בו בפרק בהלכה ג', הוא פוסק: "ישראל שהיה קרוב למלכות וצריך לישב לפני מלכיהם וכו' הרי זה מותר ללבוש במלבושיהן ולגלח כנגד פניו כדרך שהן עושין". ומקשה מרן מהר"י קארו בכסף משנה: כיוון שכתב רבינו שלוקה על כל אחד מאלו, היאך היה כוח ביד חכמים להתיר איסורי-תורה לקרובי המלכות? ותשובתו היא: ויש לומר דמשום הצלת ישראל הוא דשרו, וכשישראלים עומדים לפני המלכים הם מצילים את ישראל. ועי' בית יוסף יו"ד סי' קע"ח. וכדבריו מפורש גם בקרית-ספר להמבי"ט ז"ל (רמב"ם, שם): ואע"ג דהוי איסורא דאורייתא, התירו משום סכנת ישראל, דזימנין דמבטלי שמדא, וכמו שמוזכר בגמרא, והוי בכלל וחי בהם.

וכינו, איפוא, להלכה ברורה בנידון זה מפי הני תרי צנתרי דדהבא מרן מהר"י קארו אשר מפיו אנו חיים, ובן-דורו הגדול מרן המבי"ט ז"ל מצפת. ועיי' ביומא ס"ט, א': שיצא שמעון הצדיק לקראת אלכסנדר מוקדון כשהוא לבוש בגדי-כהונה, והותר הדבר — לפי התירוץ השני בגמ' — משום עת לעשות לד'. ופי' ר"ח: כלומר עת סכנה היתה, ועי' מגן אברהם סי' תרנ"ו ס"ק ח'.

ח.

עוד מצינו בגמרא ספור מאלף, שיש בו בכדי לשמש בנין-אב לשאלות עדינות ביותר הנוגעות לבטחונה של המדינה.

שנינו במסכת תענית כ"ב, א': ר' ברוקא חזנאה הוה שכיח בשוקא-דבי-לפט, הוה שכיח אליהו גביה, אמר לי' איכא בהאי שוקא בר עלמא דאתי, א"ל לא, אדהכי והכי אתא גברא דהוה מסיים מסאני אוכמי ולא רמי חוטי דתכלתא בגלימיה. א"ל: האי בר-עלמא דאתי הוא! — — — א"ל מאי עובדיך, א"ל זנדוקא אנא (שומר בית הסוהר אני) — — — א"ל מאי טעמא לית לך חוטי וסיימת מסאני אוכמי? א"ל עיילנא ונפיקנא ביני נכרים, כי היכי לא לידעו דיהודאא אנא. כי הוו גורי גזירתא מודענא להו לרבנן ובעו רחמי ומבטלי לגזירתייהו'.

כאמור: ספור זה מאלף ביותר, שהרי ברור שחייזו הכפולים של אותו בן-עולם-הבא, לא התבטאו רק בצבע הנעלים ובטול מצות ציצית, שכן אדם זה לא רק שהיה נכנס ויוצא בין הנכרים, אלא שגם נשא משרה חשובה על שכמו, ורק מפני שחשבוהו לגוי מסרו לידו תפקיד אחראי של שומר-בית-הסוהר, ואין לנו כל ספק שהעמדת-פנים זו היתה קשורה בעבירות נוספות, ברם כיון שהדברים נעשו מתוך מגמות-הצלה ושלום הצבור היהודי באותו מקום או באותה סביבה, וכוונתו של העושה היתה לשם שמים, נתן אליהו הנביא את הגושפנקא שלו עליו, וקבע ואמר: זהו בן עולם הבא!

ואל תשיבני "אין למדין מן האגדות", שעל כגון זה אמר הרא"ש בנדרים פ"ט, סי' ב': "ואי לאו הילכתא — לא הוי קבע לי' בהש"ס!"

ברם, כלל גדול הוא: שבת וכל המצוות יסודות-חיים הם לנו. ועיקרו ופשוטו של "וחי בהם" הוא, שכל אדם מישראל חייב להשתדל ולהתאמץ לקיים את המצוות כולן, והם חיוו ואורז-ימיו.

ועל כן גם במקום שדחוייה היא מצוה מסויימת, בגלל פיקוח נפש היחיד או הרבים, חייבים למעט עד כמה שאפשר את הדחיה, גם לשם שמירתה של המצוה וגם לשם שמירתו של האדם מלהתרגל בעבירה ומלהשתרש בה.

לדעת הרמב"ם, נצטוינו לחלל שבת במקרים של פיקוח נפש, דוקא על ידי גדולי ישראל, ולא על ידי קטנים ונשים — "כדי שלא תהא שבת קלה בעיניהם" (פ"ב מהלכות שבת, הלכה ג'). ש"חכמים יודעים באיזה מקום ראוי לחלל ובאיזה מקום אין ראוי לחלל" אבל אם יימסר הדבר לידי נשים או הדיוטות יש חשש שיעלה בדעתן "לחלל אפילו במקום שאינו ראוי לחלל" (ריא"ז בשלטי הגבורים, יומא פ' יוה"כ).

ואם בדברים חד-פעמיים כך, בפעולות קבועות — לא כל שכן. ובנידון שלנו, ששרותי הבטחון של המדינה קבועים הם, והפעולות חוזרות ונישנות מדי שבת בשבת, ודאי שחייבין אנו לחזור אחרי כל הדרכים האפשריים למעט את מדת דחייתה של השבת או של שאר מצוות, שלא תשתכח תורת שבת מהעובדים בשרוהים החיוניים של המדינה, ולא עוד אלא שכאן בעיקר אנו מצווים על מצות זכירת שבת — "זכרהו מאחר שבא להשכיחו" (ביצה ט"ו, ב').

י.

הדרך הראשית בענייני שבת היא: לעשות את הפעולות הנחוצות על ידי שינוי, בכדי שלא לנגוע באיסור דאורייתא.

ומקורה של הלכה זו הוא במסכת שבת דף קכ"ה, ב': שאעפ"י שהתירו להדליק נר בשבת בשביל יולדת, ואפילו ביולדת סימא שהדבר הוא רק בכדי ליישב דעתה (עיי"ש ובאורח חיים סימן ש"ל, סעיף ב', ובמגן אברהם שם ובמחצית השקל), הרי לעומת זה לא התירו להביא לה שמן אלא על ידי שינוי (גמרא, שם).

והנה הרמב"ן למד מכאן לגבי כל מקרה של פיקוח-נפש: "ושמענין מינה דכל צרכי חולה, אעפ"י שיש בו סכנה, היכא דאפשר למיעבד לה למלאכה בשינוי, שלא יתחלל בה שבת, משנין ואין מחללין. והוא שלא יתאחרו צרכי-חולה בשינוי זה כלל". והוא מוסיף להסתייע ממקור נוסף: "ותנן נמי גבי מילה (שבת קל"ג, א') נותנין עליה אספלגית וכמון, לא שחק מערב שבת — לועס בשינוי ונותן לו, לא טרף יין ושמן — נותן זה לעצמו וזה לעצמו. אין עושין חלוק וכו' אם לא התקין מערב שבת — כורך על אצבעו ומביא ואפילו מחצר אחרת, ושמע מינה אעפ"י שסכנה היא לו, אין מחללין את השבת לעבור על דברי תורה, אלא עושין את המלאכה בשינוי, בדבר שהוא משום שבות, ובלבד שיעשה צרכו של חולה בזריזות" (תורת האדם, שער הסכנה). ועיין ירושלמי עירובין פ"י, ה"ב: אם בתינוק של סכנה יביאו ביד, אמר לי' ביכול להביאו דרך היתר, אולם לרמב"ם דעת אחרת בזה, שכן אין הוא מביא דין זה של מלאכה-בשינוי אלא ביולדת (פ"ב מהל' שבת, ה"א) ובמילה (פ"ב מהל' מילה, ה"ז), ואילו בחולה שיש בו סכנה אינו מוזכר כלל את הצורך בשינוי.

ודעתו הוסברה יפה ע"י ה"מגיד משנה": "והטעם בזה נראה, מפני שכאב היולדת וחבליה הם כדבר טבעי לה, ואין אחת מאלף מתה מתמת לידה, ולפיכך, התמירו

לשנות במקום שאפשר, ולא החמירו בחולה. ודין המילה הוא, לפי דעת רבנו מפני טענה אחרת, מפני שהן מכשירין שהיה אפשר לעשותן מערב שבת כמו שהזכיר רבינו בפרק שני מהל' מילה — (פ"ב מהל' שבת, הי"א).

והנה מרן מהר"י קארו סובר כרמב"ם, שהרי הביא דין שינוי ביולדת והשמיטו בתולה (עי' מגן-אברהם סימן ש"ל, ס"ק, ג'), אולם הרמ"א הביא בחולה את דעתו של הרמב"ן, וסיים „וכן נוהגין“ (סי' שכ"ח, סעיף י"ב).

למדנו מכאן, שאף אילו היה הנידון שלנו דומה לדין חולה שיש בו סכנה, היה מקום להחמיר ולהצריך שינוי כפסק דינו של הרמ"א. עאכ"כ שיש מקום לומר שהנידון שלנו דומה לדין יולדת, ובכ"י האי גוונא לית מאן דפליג שחייבים להשתדל ולעשות את המלאכות הנחוצות דוקא ע"י שינוי „דכל כמה דנוכל לעשות בהיתר, לא שבקי התיירא ונעשה באיסור — — — ע"י שינוי אינו אלא איסור דרבנן“ (משנה ברורה, שם). וטעם נוסף יש בדבר, שהפעולות הצריכות להיעשות בשבת ע"י הצבא והמשטרה וכו' מרובות הן, ובמצב זה מצינו שהחמירו חכמים יותר ואסרו דברים אפילו במקום שמעיקר הדין היה ראוי להתירם.

דתינא במסכת סוכה דף ג', ב': וחכמים אומרים אף יו"ט אינו דוחה (החליל). והקשו שם בתוספות ד"ה ורבנן וכו' דמילתא דפשיטא היא דאין שבות במקדש וכו' ? ותשובתם היא: ויש לומר דלפי שהיו שם רוב כלי-שיר, חלילים, כנורות, מצלתים, נבלים, שצריכין לתקן תדיר — גזור בהו טפי אעפ"י שיש להן סמך מן המקרא וכו'. ובריטב"א, שם: „דבשבות כזה דמצוי וכו' אפילו במקדש נמי גזור וכו' דאגב טרדתו אתי ומתקן ודחי שבת במלאכה של תורה שאינה בחובה“ (ועי' עירובין ק"ג, ב. תוספות ד"ה אי אמרת בשלמא וכו').

ואם בכהנים שזריזין הן כך, בדברים המסורים לכל אדם מישראל — עאכ"כ (עי' סוכה מ"ג, ב. ערבה — שלוחי ב"ד מיתו לה, לילב — לכל מסור).

וכיוצא בזה מצינו, שאעפ"י שהכלל הוא שאין גוזרין גזירה לגזירה (עיין ביצה ב', ב' ברש"י ד"ה והתניא), הנה הורה זקן, החכם-צבי בתשובה (סי' ע"ה) „דבדבר המצוי גוזרין גזירה לגזירה“. ויסוד הדברים אחד הוא, שירדו חכמים לסוף דעתו של אדם ולאפשרויות כשלונותיו, ובשעת הצורך עשו „משמרת למשמרת“.

ובנידון שלנו, אין לך משמרת גדולה מזו, שתעשינה המלאכות על ידי שינוי, ונמצא עיקר שבת מתקיים, שאין עושין מלאכה דאורייתא ולא עוד אלא שעל ידי כך השבת גם נזכרת ונעשית שהשינוי מזכיר כל פעם את עצומו של יום, ואף בשעה שאתה בא לחללו — „זכור את יום השבת לקדשו“!

י"א.

ולאור הדברים האמורים, מתברר משום מה אין מוסדות-ההוראה בארץ מזדרזים לפרסם הצעות-פתרון מעשיות לכמה וכמה שאלות-הלכה העומדות על פרקה של המדינה ושרותיה. שכן כל הצעות-פתרון תהא בנוייה, כאמור, על תנאים מסויימים של מצבי-הכרח-חיוני מצד אחד ודרכי-שינוי-מלאכות מצד שני. וכאן היא נקודת-התורפה, שמצד הדין אין למסור היתרים מסוג זה לידי אלה, אשר אותם יקבלו ואת תנאיהם לא ישמרו.

ופוק חזי כמה הלכות גדולות בנידון זה, שהוא מיסודות ההוראה. הנה מצינו שאמרו חז"ל על דברים מסויימים: „הלכה — ואין מורין כן“.

והפירוש הוא, שאם בא יחיד ושואל — משיבים לו, אולם אין מורין הלכה זו ברבים ואין מפרסמים אותה שלא יבואו לזלזל בדבר ולהתיר לעצמם יותר מן המותר (עיין רש"י, ביצה כ"ח, ב', ד"ה הלכה). וכן מצינו בנדרים כ"ג, ב': רב הונא בר חיננא סבר למידרשה בפירקא. אמר ל' רבא תנא קא-מסתים ליה סתומי, כדי שלא ינהגו קלות ראש בנדרים, ואת דרשת ל' בפירקא?

ובשבת קל"ט, א', שנינו שהחמיר רב מנשיא בשלשה דברים לבני בשכר ולא רצה לגלות להם אפשרויות של היתר. וטעמו מבואר שם: "מפני שאינם בני תורה" (ומקילי טפי — רש"י). והמאירי בחידושו למס' ביצה דף ר', א' ד"ה ביו"ט וכו' מוסיף ומסביר: "נראה לנו שבאותו זמן לא היו רשעים שבדור נשמעין להוראה, והיו מוציאין היתר מתוך היתר, ומפני זה היו מחמירין להן..."

אחת השאלות של בני בשכר היתה בדבר קבורת מת ביו"ט שני של גלויות. ושאלה זו נשאלה כעבור דורות במלון אשר בצרפת. החכם הנשאל — רבי משולם מנרבונו — לא נהג כרב מנשה בשעתו והורה כהוראת ההיתר שבגמרא, אולם רבנו תם, גדול הדור, כעס על הוראה זו ושלח להם: "בני בשכר אינם בני תורה — בני מלון בני תורה (הם)?" (תוס' ד"ה יו"ט, ביצה ו'ב).

אמנם במקרה זה, דעת הר"י בתוספות שם, אף היא איננה כדעת רבנו תם. זכך היא גם דעת המאירי, שם: "וכי אם בני בשכר עמי-הארץ, אנו מה לנו, אנן קיים לן בגוון דלאו עמי-הארץ אנן — — — בדורות הללו כולנו נשמעים להוראת גדולים שבנו, בענין איסור והיתר, ואין לנו לאסור על עצמנו את המותר לנו מטעם שלהם."

אולם בדרך כלל נתקבלה דעה זו כהדרכה יסודית בהוראה — "...שאינן מוסרין הוראה לעם הארץ, ואף במקום שיש חברי-עיר — אם באמת ובתמים הוא יודע באנשי מקום שתורה יבקשו מפיהו על כל המאורע דבר יום ביומו, נוהג עמהם בתורת חסד, ובלבד כהלכה, כבית אביו של רבן גמליאל במשנה דמסכת יו"ט פרק ב', אבל אי חשידי בעיניו דמסרכי ככותאי, ומדמי מילתא למילתא, יחמיר עליהם בכל משפטי ההוראה, כרב מנשיא שהורה לאיסור במת ובכילה ובכלאים — וזאת התעודה בישראל" (שו"ת הרמ"ע מפאנו, סי' ט"ז), ועי' יו"ד סי' ר"ה סעי' א' בהג"ה בשם תשובת הרשב"א.

יב.

ואמנם, בהלכה אחרת, בענין שבת, מצינו שהחמירו בכל המקומות ובכל הזמנים. שנינו בתוספתא שבת פ"ג: "המבשל בשבת — בשוגג יאכל (הוא עצמו ואפילו בוי-ביום) במזיד לא יאכל (לא הוא ולא אחרים עד שתחשך) דברי רבי מאיר; רבי יהודה אומר, בשוגג יאכל במוצאי שבת (גם הוא וגם אחרים) במזיד לא יאכל (הוא עולמית, ואילו לאחרים מותר); רבי יוחנן הסנדלר אומר, בשוגג יאכל במוצאי שבת לאחרים ולא לו, במזיד לא יאכל עולמית לא לו ולא לאחרים."

והנה לענין הלכה מוסר לנו רב חנן בר אמי דבר מעניין: כי מורי רב לתלמידי — מורי להו כר' מאיר (משמע שהוא סובר שהלכה כמותו), וכי דריש בפירקא (ברבים) — דריש כר' יהודה משום עמי הארץ... (חולין ט"ו, א). ובירושלמי מצינו שברבים החמיר רב עוד יותר: רב כד הוה מורי בתכרותיה — הוה אמר כר"מ: בציבורא — הוה מורי כרבי יוחנן הסנדלר! (ירושלמי שבת פ"ג, ה"א).

על כל פנים רואים אנו, שמעיקר הדין, הלכה כר' מאיר. וכך היא דעת התוספות בחולין ט"ו, א', ד"ה מורי וכו'. אולם הרי"ף פוסק הלכה כר' יהודה, כאשר הורה רב

בפירקא, לפי הבבלי, והרמב"ן מסביר את דעתו ואומר: שמלבד שהריף סובר דר"מ ור"י — הלכה כר"י, הרי גם לשיטת רב הסובר כר' מאיר בעיקר הדין, יש לפסוק עכשיו תמיד כר"י, דהאידינא דנפיש עמי הארץ, ולא שכיחי תלמידי דצניעי — הילכך איכא למיחש טובא למילתא (מלחמות ד' שבת פ' כירה), וכך מפורש ברא"ש בשם הגאונים: דהאידינא דרשינן בפירקא ואורי מורינן כ"בי יהודה, דנפיש עמי הארץ ומולזי באיסורי" (חולין פרק ראשון סי' י"ח).

ואמנם כך נפסקה ההלכה בשו"ע או"ח סימן שי"ח סעיף א'.

ואעפ"י שהגר"א בביאורו לא"ח, העיר משיטת הר"י הנ"ל שאין לנו לדון בעצמנו דין בני-שכר, וממילא יש לדון הלכה למעשה כרבי מאיר וכשיטת התוספין בחולין, הנה יפה הוסברו הדברים ע"י הגאון הנצי"ב ז"ל מוולוז'ין בספרו "העמק שאלה" (שאלתא קכ"ח, ב') שמתוך שאנו רואים שאפילו בעירו במרכז התורה, הורה רב בפירקא כרבי יהודה, משמע שהטעם בזה איננו "מפני שאינם בני תורה" ויבואו להקל במקרה זה, אלא טעם כללי יש בדבר שאם יורו הלכה כרבי מאיר שמעשי-שבת מותרין בו ביום, יבואו לזלזל בקדושתה, ועל כן באה כאן החומרא הכוללת ע"י גדולי הפוסקים — "ופסק הגאונים והשולחן ערוך — תורה".

אותם החישובים ואותה הזהירות, מדריכים ודאי גם היום את מוסדות-ההוראה, וכשם שיקבלו שכר על הדרושה, כך יקבלו שכר על הפרישה...

יג

בתורה הכתובה והמסורה ניתנו לנו כל היסודות הנחוצים, המשפטיים וההלכתיים, שעל פיהם אפשר לקיים חברה ולנהל מדינה. הפרטים אינם נתונים, ולא יכלו להינתן אולם הכללים ישנם, ומהם ניתן ללמוד, ועל פיהם אפשר להסיק מסקנות מעשיות, לדעת מה יעשה ישראל.

"שכל הספקות שאפשר להם להיוולד עד עולמי עד — לכולם יש מקור והכרעה בתלמוד הבבלי, ולא נקבעה בו שום מלה ואות יתירה, כי אם מה שיש בו וממנו ללמוד וללמד הלכות קבועות, שאפשר לפשוט מהן ולעמוד על ברורן, וכמו בנבואה, שכל נבואה שלא הוצרכה לדורות לא נכתבה (מגילה י"ד, א') — כן כל הוה-אמינא וסלקא-דעתך שאין ללמוד מהם הלכה לדורות, לא נכתבה בתלמוד ולא קבעם רב אשי במשנתו. — — — אך עלינו לגלות את האור הגנוז בתלמוד הקדוש, ולהתעמק בו ולמצוא בו פתרון כל ספק וספק, ומה היתה הכרעתם בזה, ומי שעיניו כיונים על אפיקי ים התלמוד ולבבו דבק בד' אלקי' — זוכה ורואה, יגע ומוצא". (מרח הגרי"מ חרל"פ זצ"ל, בהקדמה לספרו בית זבול, ח"א, עמ' ד').

ובכל דור ודור, ובכל בעיה שנתעוררה, ידעו גדולי התורה להסיק הלכות למעשה, ולהשיב לשאלות יהידים וצבורים, קהלות ומדינות, ספרות השאלות-והתשובות הגדולה והרחבה, מלאה דוגמאות מרובות, כיצד דנו חכמינו בכל שאלה שנתחדשה, כיצד מצאו לה סמוכין בתורה שבכתב או בתורה שבעל-פה, וכיצד העלו לה פתרון למעשה.

אמנם, לא כל הבעיות נפתרו, בכת-אחת, אף בימי התנאים אנו מוצאים, "זה הלך ליבנה שלושה מועדות" ולבסוף "הכשירו לו הוראת-שעה" (פרה פ"ה, מ"ז, וע' תוספתא מקואות פ" ד', מ"ז, וחולין מ"ח, א', ועוד שם ע"ז ויבמות קכ"ב א').

ברם, זהו הסימן המובהק והמהימן של איש-ההלכה, של גדול-התורה האמיתי אשר דבר-ד' בפיו, הוא ירא-הוראה, ודוקא מפני שניתנה לו הסמכות להורות.

ולקבוע, הוא מרגיש את כובד־הנטל וגודל האחריות, ונגש להוראה באימה ופחד ומשום כך כשהוא מורה ופוסק — הוראתו מתקבלת ללא־פקפוק — „כל אדם שיש בו יראת שמים — דבריו נשמעים“ (ברכות ו', ב).

מהירות ההוראה תלויה גם במידת הלחץ הממשי, התביעה המעשית היומיומית — „בכל המקומות שדנים דין תורה, המעשים בכל יום הביאום לעיון הראוי הלכה למעשה — — — ונמצא בידם הלכות חדשות, מרובות וברורות, בכל יום“ (מהר"ש אבוהב, ספר הזכרונות עמ' ס"ה, א).

*

„אמר משה לפני הקב"ה: רבש"ע, כתבת בתורתך „וקמת ועלית“, הרי בזמן שבית המקדש קיים, ובזמן שאין ביהמ"ק קיים, מי ישפוט בין עמך ישראל? אמר לו: בעלי תורה, דהכי כתיב על פי התורה אשר ירוך — אי איכא תורה, תורה ירוך!“ (שאלתא נוספת למשפטים, בהעמק שאלה עמ' 226) — יש ויש בכוחם של בעלי־תורה להבין ולהורות, ואף בדורנו זה לא אלמן ישראל מגדולי־הוראה אשר בידם לפתור את הבעיות המתחדשות במדינת ישראל, ואין הדבר תלוי אלא ברצונו של הציבור לקבל על עצמו מרותה של הלכה פסוקה, שלא לסור ממנה ימין ושמאל, לעשות ולשמוע, לשמור את דרך־די' ולהיות לעם־די' — ממלכת כהנים וגוי קדוש.